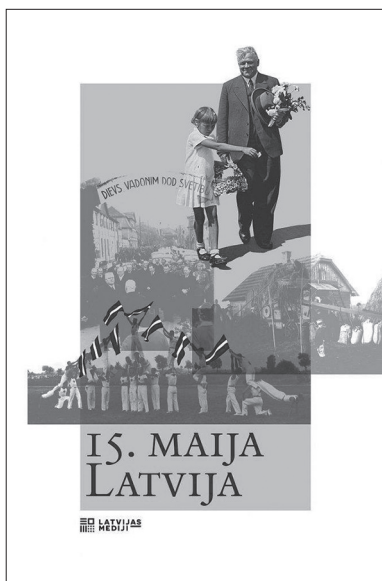

RECENZIJAS

Inesis Feldmanis (zin. red.).
15. maija Latvija. Rīga: AS
Latvijas Mediji, 2017.
504 lpp., il.
ISBN 9789934154096

Latvijā pēdējā laikā parādījusies tendence pievērsties Latvijas autoritārā režīma laika izpētei un apzināšanai, kurai iepriekš bija vairāk fragmentārs raksturs, kas vairāk izpaudies dažādos Kārļa Ulmaņa jubilejas gados, kad tika rīkotas konferences un izdoti šo konferenču referāti. Virkne Latvijas vēsturnieku prof. Ineša Feldmaņa vadībā ir radījusi saturiski

apjomīgu darbu “15. maija Latvija”. Kā ievadā norāda I. Feldmanis, grāmatā mēģināts iespējami objektīvi atspoguļot un izvērtēt situāciju 15. maija Latvijā, dziļi un vispusīgi izanalizēt K. Ulmaņa autoritārās valdības veiktos pasākumus un gūtos sasniegumus dažādās jomās (14. lpp.).

Grāmatas saturs iedalīts deviņās nodaļās, kuru struktūra veidota pēc “problēmu principa”. Man personīgi gribētos ievadā ieraudzīt pamatojumu izvēlētajai struktūrai, nevis aprobežoties ar vienkāršu grāmatas nodaļu autoru nosaukšanu, kas ir redzams arī satura rādītājā. Izskatot “15. maija Latviju”, rodas priekšstats, ka tas ir rakstu krājums, nevis konceptualizēts darbs ar vienotu teorētisku un metodoloģisku pamatojumu.

Darba pirmā nodaļa “Teorija, vēsturiskā atmiņa, historiogrāfija” rada dažus jautājumus. Lai gan ir uzteicams prof. I. Feldmaņa sniegtais teorētisko jautājumu apskats (17.–24. lpp.), tomēr pašā darbā tas nav izmantots. Domāju, ka vajadzētu pieturēties pie kāda no autora

aprakstītā teorētiskā modeļa vai arī veidot grāmatu kā dažādu teorētisko pieeju diskursīvo platformu. Apšaubāma ir apakšnodaļas “Autoritārā režīma paštēls” iekļaušana šajā nodaļā, jo tā faktiski pārklājas ar IV nodaļā “Ideoloģija un propaganda” apskatāmo tematiku, jo režīma paštēla radīšana ir viens no propagandas uzdevumiem.

Jautājumus rada arī pirmajā nodaļā ievietotā apakšnodaļa par “ulmaņlaikiem” tautas vēsturiskajā atmiņā”. Tautas jeb sabiedrības kolektīvā atmiņa tomēr ir jāuztver kā kaut kas plašāks par vienu mazu segmentu vēsturiskajā atmiņā, kas piedevām atrodas pastāvīgā attīstībā. Tvert atmiņas konceptu, vadoties no tikai pēdējo desmitgažu laikā izskanējušajiem, galvenokārt politiķu izteikumiem vai darbībām, labākajā gadījumā ļauj runāt par Ulmaņa laika politisko atmiņu pēc neatkarības atjaunošanas un ne vairāk. Vai loģiskāk šai apakšnodaļai nebūtu bijis ierādīt vietu grāmatas noslēdzošajā daļā, kad autoram nāktos runāt par dažādo “ulmaņlaiku” mītu (39. lpp.) atspēkojumu, kas nolasās no grāmatā analizētā materiāla? Diemžēl šajā apakšnodaļā nav izskaidrots, ne kas tiek saprasts ar mītiem, ne kas – ar vēsturisko atmiņu.

Vācu kulturoloģe Aleida Asmane (*Aleida Assmann*) atzīmē, ka vārdam “mīts” ir divas nozīmes. Viena ir vēsturisko faktu izkropļota uztvere, ko var apgāzt ar pētījumu palīdzību, savukārt “mīts” var nozīmēt arī skatu uz vēsturi caur identitātes prizmu, ko nevar apgāzt ar vēstures zinātnes palīdzību, jo to nemitīgi papildina ar skaidrojumiem, saglabājot pagātnei sabiedrībai tagadnē un orientējot sabiedrību uz nākotni. Vēsture šādos gadījumus nereti tiek falsificēta, bet ne vienmēr. Autore uzsver, ka šajā gadījumā ir jāmaina pētniecības paradigma, ideoloģiju pētniecību nomainot ar nacionālās atmiņas pētniecību. Jautājumus “kas noticis?” un “kā noticis?” nomainot ar jautājumu “kā mēs uzzinām par vēstures notikumiem un kā tos atceramies?”¹ Iespējams, autora – prof. Antonija Zundas skaidrojums un visai slavinošais “ulmaņlaiku” vērtējums šajā apakšnodaļā ļauj domāt par šo otro pieeju autoritārisma pagātnes mītu pētniecībai. Varbūt arī tādēļ nodaļā ievietotais historiogrāfijas apskats seko “vēsturiskās atmiņas” apakšnodaļai.

¹ Adelaida Assmann (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck, S. 40–41.

Grāmatas II nodaļa veltīta pašam 1934. gada 15. maija apvērsumam un tā norisēm. Vispirms Jānis Taurēns analizējis iekšējo un starptautisko situāciju pirms apvērsuma, atzīstot, ka iekšēji tā bijusi galvenokārt balstīta uz nacionālo attiecību saasināšanos, kā arī uz radikālo organizāciju darbību, kurām vēlāk varēja uzvelt atbildību par notikušo (67.–69. lpp.). Savukārt viņš noraida ārējo faktoru – tādu kā starptautiskais stāvoklis un t.s. “diktatūru laikmets” Eiropā – ietekmi uz apvērsuma sagatavošanu. Taču, ja jau ārpolitiskā situācija nebija tik trauksmaina kā citos vēstures periodos un visas problēmas bija atrisināmas parlamentārā ceļā (72. lpp.), tad tomēr rodas jautājums, kāpēc “Latvijas valdošā elite” (vai visa? – K. Z.) izvēlējās autoritārisma ceļu. Varbūt būtu jāanalizē arī citi faktori – personiskie, ekonomiskie, sociālie u.c., lai apvērsuma iemesli atklātos pilnīgāk?

II nodaļas 3. un 4. apakšnodaļa veltītas apvērsuma norisei un reakcijai uz to ārzemēs. Būtībā tas ir konspektīvs izklāsts tam, ko apakšnodaļas autors Ēriks Jēkabsons kopā ar Valteru Ščerbinski bija sniedzis apjomīgajā dokumentu un pētījumu sakopojumā “Apvērsums”.²

III nodaļa “Politiskā sistēma “15. maija Latvijā”” sastāv no piecām apakšnodaļām. 1. apakšnodaļā “Vadonības principa īstenošana” izklāstīti galvenie jaunās politiskās iekārtas principi, atzīstot, ka Latvijā tika radīta “centralizēta, birokrātiska un policejiska valsts, kas uzraudzīja, kontrolēja un stingri regulēja visas dzīves jomas” (114. lpp.). 2. apakšnodaļā “Kameru sistēma un Satversmes reformu jautājums” prof. Aivars Stranga raksta, ka kameras bija nepieciešamas, lai panāktu pilnīgu sabiedrības kontroli un ideoloģisku ietekmēšanu. Vienīgi mācītāji palika neapvienoti kamerās, kaut arī tika plānots viņiem radīt Audzināšanas kameru, kas gan tā arī netika īstenots. Kameras un to sadalīšana padomēs esot bijis jaunās Satversmes centrālais elements (115.–116. lpp.).

Tāpat 3. apakšnodaļa “Opozīcija režīmam” īsti neiederas politiskās sistēmas aprakstā. Par to, protams, būtu jāraksta, bet vai nodaļā, kuras mērķis ir atsegt autoritārā režīma politisko iekārtu? 4. apakšnodaļa veltīta ierēdniecībai, atzīmējot gan “tīrīšanas”, ko režīms veica pret po-

² Valters Ščerbinskis, Ēriks Jēkabsons (sast.) (2012). *Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.

litiski neuzticamiem ierēdņiem, gan ierēdniecības skaita ievērojamu pieaugumu autoritārisma gados.

Nozīmīga apakšnodaļa, kuru, manuprāt, būtu bijis iesakāms izvērst līdz nodaļas apjomam, ir “Latviskošanas pasākumi un minoritātes”. Apskatītas ir tikai lielākās Latvijas nacionālās mazākumtautības – krievi, vācbaltieši, ebreji, poļi, lietuvieši un baltkrievi. Manuprāt, trūkst detalizēta apskata par Ulmaņa režīma asimilācijas politiku attiecībā pret lībiešiem un lībiešu pretošanos šai politikai, izmantojot pat ārvalstu – Igaunijas un Somijas – atbalstu savas identitātes noturēšanai.³

Diskutabls ir jautājums arī par krievu kopienas pasivitāti attiecībā pret skolu autonomijas ierobežošanu, biedrību un preses izdevumu skaita samazināšanu (135. lpp.). Kā piemēru var minēt 1939. gadā krievu sabiedrisko organizāciju memorandu K. Ulmanim, kurā tika lūgts gan saglabāt krievu skolas, gan nodrošināt klasēs, kur bija ne mazāk par 10 krievu tautības skolēniem, mācības arī dzimtajā valodā. Tāpat tika lūgts nodrošināt ar mācību grāmatām krievu skolas un bibliotēkas krievu apdzīvotajos rajonos, atvieglot dažādu kultūras pasākumu rīkošanu krievu valodā.⁴

Grāmatas IV nodaļas “Ideoloģija un propagandā” autors prof. Ilgvars Butulis norāda, ka autoritārā ideoloģija balstījās uz trim pamatvērtībām – 15. maija Latviju, vienoto latviešu tautu un vadonību. No šīm vērtībām izrietējuši arī propagandas pamatuzdevumi – pamatot apvērsuma nepieciešamību, audzināt iedzīvotājus nacionālisma un vienotības garā, pamatot un propagandēt autoritāro režīmu un vadonību, kā arī mobilizēt iedzīvotājus “jaunās Latvijas” celtniecībai (156. lpp.). Autors labi parāda, kā Latvijas propagandisti ietekmējās no Itālijas un Vācijas propagandas institūcijām (158. lpp.), tomēr jāatzīmē, ka Latvijas propagandas mašīnērijas uzbūvē nopietni tika studēta arī Igaunijas pieredze.⁵

Nodaļā visai sīki tiek analizētas galvenās propagandas tēmas, īpašu uzmanību pievēršot arī Latvijas vēsturisko sižetu transformācijai

³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk *LNA-LVVA*), 3235-1/22-2001, 101. lpp.

⁴ *LNA-LVVA*, 3724-1-2662, 1. lpp.

⁵ *LNA-LVVA*, 3724-1-37, 14.-15. lpp.

un izmantošanai propagandā. Tomēr maz ir informācijas par pašu propagandas institucionālo uzbūvi, cenzūru un propagandas kanāliem, no kuriem ievēribu izpelnījusies tikai prese, aizmirstot par tādiem nozīmīgiem propagandas kanāliem kā radio, plakātiem, grāmatām un dažādiem kultūras pasākumiem.

Darba V nodaļa veltīta Ulmaņa režīma ārējai politikai. Nodaļā analizēti vairāki Latvijas ārpolitikas virzieni – attiecības ar Baltijas valstīm, Tautu Savienību un lielvalstīm, tāpat analizējot svarīgo Kārļa Ulmaņa un viņa ārlietu ministra Vilhelma Muntera ietekmi uz Latvijas ārpolitiku.

VI nodaļu “Iekšējā drošības politika un spēka struktūras” veido četras apakšnodaļas, kas veltītas Iekšlietu un Tieslietu ministrijām, kā arī armijai un aizsargu organizācijai. Nodaļā atrodam vispārēju apskatu par šīm spēka struktūrām, kurās analizētas pārmaiņas, kas skāra šīs institūcijas pēc apvērsuma. Nodaļa ir samērā konspektīva, un to būtu bijis vēlams papildināt ar analītisku informāciju arī par, piemēram, koncentrācijas nometņu darbību, politisko procesu sagatavošanu un norisi un citām problēmām. Respektīvi, šai nodaļai vajadzēja analizēt režīma represīvo un aizsardzības politiku, tādējādi saglabājot iepriekšējās un turpmākajās nodaļās īstenoto politikas, nevis tikai to institucionālo ietvaru.

VII nodaļa veltīta Ulmaņa režīma saimnieciskajai un sociālajai politikai. Saimnieciskās politikas apakšnodaļas autors Aivars Stranga ir apskatījis gan valsts intervenci saimnieciskajā dzīvē, gan saimniecības latviskošanas pasākumus, kā arī mēģinājumus pāriet uz pilnīgu plānveida saimniecību un darba dienesta ieviešanu. Jāsaka, ka vairākus mēnešus iepriekš izdotā A. Strangas monogrāfija “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)”⁶ ir šīs nodaļas nozīmi padarījusi mazāk nozīmīgu, jo, protams, detalizētāk un sīkāk saimnieciskās politikas jautājumi ir skatīti monogrāfijā. Nodaļas pēdējā apakšnodaļa veltīta demogrāfijas jautājumiem, un tās autore Ineta Lipša skatījusi gan jautājumus, kas skar dzimstības kontroli, gan valsts īstenoto eigēnikas politiku.

⁶ Aivars Stranga (2017). *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

VIII nodaļas “Izglītība, kultūra, māksla” autori I. Butulis un A. Stranga pievērsušies izglītības un kultūras politikas analīzei. Norādot uz šīs politikas ideoloģizāciju un izmantošanu autoritārā režīma slavināšanā, autori iezīmējuši arī ievērojamākos sasniegumus literatūrā, mākslā, teātrī, mūzikā, arhitektūrā. Nodaļa būtu iederējusies kā loģisks “Ideoloģijas un propagandas” nodaļas paplašinājums, jo autoru atsegtā kultūrpolitika labi rāda t.s. integrācijas propagandas iezīmes. Kā trūkumus šajā nodaļā gribētu nosaukt divus aspektus: 1) ārpus apraksta ir palicis kino un tā izmantošana autoritārā režīma stiprināšanā; 2) runājot par daudziem kultūras faktiem, lieti noderētu arī vizuālais materiāls, kas padarītu šo nodaļu saprotamāku lasītājiem, kuri īpaši neorientējas šī perioda mākslas un kultūras norisēs. Grāmatas nobeigumā gan ir ievietots arī ilustratīvais materiāls un daži dokumenti, bet šādiem pielikumiem nav īpašas nozīmes, ja uz tiem nav atrodamas norādes pamattekstā, kas liktu pievērst uzmanību kādam attēlam vai dokumentam.

Pēdējo – IX nodaļu “Patērētāju kultūra un sociālā kontrole” sarakstījusi Ineta Lipša. Autore ir pieņēmusi, ka viena no galvenajām patērētāju kultūras iezīmēm ir aicinājums baudīt un tērēt līdzekļus brīvajā laikā (375. lpp.). Izejot no tā, veidota arī nodaļas struktūra, kurā autore apskata gan situāciju ar viesnīcām un iebraucamajām vietām, dažādu šķiru traktieriem, kafejnīcām, kinoteātriem un dejām, tāpat analizēts alkoholisko dzērienu patēriņš. Bez šo izklaižu vietu problemātikas apskata tiek analizēti arī sabiedriskie diskursi par tēmām un valsts politika, kas bija tendēta sociālo kontroli ieviest arī šajās sfērās.

Grāmatu noslēdz Ineša Feldmaņa sarakstītais nobeigums. Jāsaka, ka tā lielāko daļu veido Ulmaņa politikas raksturojums Latvijai liktenīgajās 1940. gada jūnija dienās, nevis grāmatā pausto ideju kopsavilkums. I. Feldmanis uzsver, ka K. Ulmanis, paliekot amatā pēc 17. jūnija un parakstot vairāk nekā 50 likumu, gan stiprināja okupācijas varu, gan deva ieganstu vēlāk dažiem apšaubīt okupācijas faktu (420. lpp.).

I. Feldmanis atzīst, ka režīmam ir bijušas gan negatīvās, gan pozitīvās iezīmes. Pie negatīvajām viņš nosauc demokrātiskās tradīcijas pārtraukšanu, bet pie pozitīvajām – izglītības, kultūras veicināšanu,

strauju celtniecības attīstību un krasu latviešu tautas nacionālās pašapziņas celšanu (419. lpp.). Tomēr negribētos saukt par pozitīviem tos pasākumus, kas faktiski tika īstenoti ar vienu mērķi – stiprināt režīmu. Un apšaubāma, respektīvi, spekulatīva, ir arī uz grāmatas aizmugurējā vāka uzliktā profesora atziņa, ka tieši šie 6 autoritārisma gadi ir ļāvuši saglabāt Latvijas valstiskuma idejas dzīvotspēju un latvietību, jo ar “Ulmaņlaikiem” Latvijas kolektīvā atmiņa saprata ne tikai autoritārisma gadus, bet visu 22 gadus ilgušo neatkarīgās Latvijas Republikas pastāvēšanas periodu.⁷ Drīzāk gribas piekrist Edgara Dunsdorfa vērtējumam, ka 15. maijs sašķēla tautu vairāk nekā jebkurš cits notikums Latvijas starpkaru vēsturē.⁸ To pierādīja daudzi fakti – minoritāšu un kreisi noskaņoto slāņu noskaņošana pret režīmu, kas vēlāk daudzus apzināti vai neapzināti ievilkā kolaborācijas lamatās ar padomju režīmu. Saprotams, šo diskusiju var un vajag turpināt, iespējams, ka grāmata šādas diskusijas veicinās.

Kaspars Zellis

David J. Smith (ed.). *Latvia – A Work in Progress?: 100 years of state- and nation-building*. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2017. 320 p.: ill. ISBN 978-3-8382-0648-6
[Deivids Dž. Smits (red.). *Latvija – turpinošs projekts?: Valsts un nācijas veidošanas 100 gadi*]

2017. gada sākumā klajā nāca grāmata, kuras autori bija satikušies tāda paša nosaukuma konferencē Upsalas Universitātē 2013. gadā, un zināmā mērā grāmata ir šīs konferences rezultāts, tomēr tā ir kas daudz vairāk nekā tradicionāla konferences referātu publikācija.

Lai arī grāmata hronoloģiski aptver visu Latvijas valsts veidošanas simtgadi un pieskaras arī nācijas veidošanas problemātikai, tā tomēr

⁷ Ilze Boldāne (2006). “Labo Ulmaņlaiku” mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga: žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 66. lpp.

⁸ Edgars Dunsdorfs (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis*. Rīga: Zinātne, 266. lpp.